

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ
İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE MÂTÜRÎDİLİK

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul

İstanbul 2012

İMÂM MÂTÜRÎDÎ'NİN ŞİA'YA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Doç. Dr. Sıddık Korkmaz

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / KONYA

I. Giriş

İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Mâverâünnehir ve Horasan bölgesindeki siyasî idare Sâmânîler'in elinde, kültürel ortam ise birçok din ile birlikte, kendisini İslâm şemsiyesi altında ifade eden mezheplerin çoğunun etkisi altındadır. Eserlerinde görülen zengin bilgi birikimi ve derin vukufiyetin altında yatan bu yapı, İmâm'ın anlam dünyasına yansımış ve onu Ehl-i Sünnet mezhebinin iki büyük imamından birisi yapmıştır. O Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetine uymayan görüşleri reddetmiş, onların yerine ana bünyenin temsil ettiği fikirleri savunmuştur.

Mâtürîdî'nin Şîî mezhepleri eleştirirken Bâtıniyye, Karâmita, Râfıza ve çok nadir olarak da Şîa kavramlarını kullandığını görmekteyiz. Bunlardan İsmâîlîlik hakkında Bâtınlık ve Karâmita isimlendirmesinin kullanıldığını, İmâmiyye hakkında ise Râfıza ve Şîa'ya yer verildiğini belirtmeliyiz. İsmâîlîlik hakkında Bâtınlık tanımlamasının seçilmesi bu mezhep mensuplarının “her zâhirin bir bâtını ve her tenzilin de bir te'vilinin bulunduğu” şeklinde görüşe sahip olmalarından dolayıdır. Bununla birlikte Şehristânî'nin bildirdiğine göre bu mezhep, değişik bölgelerde muhtelif lakaplarla da anılmaktadır. Meselâ, Irak bölgesinde Bâtıniyye, Karâmita ve Mazdekiyye, Horasan'da ise Ta'lîmiyye ve Mülhide olarak bilinir.⁷⁷³ Râfıza isimlendirmesinin, İmâmiyye hakkında kullanılması ise bu mezhebin de ana bünyeden ayrılması, muhalifleri tarafından kendilerine böyle bir ismin uygun bulunması ve bunun şöhret kazanması sebebiyledir. Yani Hz. Ali'nin nass ve tayin ile imâmeti konusunu esas alan hemen hemen bütün oluşumlar için bir üst kavram durumundadır.⁷⁷⁴

773 eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, s. 201, 202.

774 Meselâ, bkz. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, Ali b. İsmail (330/941), *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve-İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Beyrut 1995/1416, s. 88-96; el-Bağdâdî, Abdu'l-Kâahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. M. Muhiddin Abdulhamid, Beyrut 1990/1411, s. 21 vd.

Mâtürîdî'nin Şîî mezhepleri eleştirmesine sebep olan hususlar, muhtemelen onların sahip oldukları siyasî destekle fevrice hareket etmeleri ve halkın hem düşünce hem de gündelik hayatlarında sorun oluşturmalarıdır. Onun yaşadığı dönem olan IV/X. Asrın başlarında Sâmânîler, Şîî Fâtîmî devleti ile Büveyhî hânedânlığının bölge üzerindeki etkileri ile uğraşmak zorunda kalmıştır.⁷⁷⁵ Öte yandan Sâmânî emiri Ahmed b. İsmail'in 301/913 yılında öldürülmesinden sonra, küçük yaşta tahta çıkarılan Ebû'l-Hasan II. Nasr b. Ahmed'in başa getirilmesi, bir takım taht kavgalarına yol açmış ve bu huzursuzluklar dördüncü asır boyunca devam etmiştir.⁷⁷⁶

Ebû'l-Mu'in en-Neseffî'nin belirttiğine göre Mâtürîdî, *er-Redd ale'l-Karâmita* adlı iki eser kaleme almış fakat bunlar maalesef günümüze ulaşmamıştır.⁷⁷⁷ Bu eserlerin birisinde mezhebin usûl, diğerinde ise furû'u'na dâir esaslarını eleştirmiştir.⁷⁷⁸ İmamın bu mezhebe karşı ortaya koyduğu görüşlerini takip edebilmek için, şimdilik bize ulaşan iki eseri, yani *Kitâbü'l-Tevhîd* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân* ile yetinmek durumundayız.

İmâm Mâtürîdî'nin uğraşmak zorunda kaldığı Şîî mezheplerden bir diğeri de İmâmiyye'dir. Büveyhîler'in IV/X. asrın başlarında Bağdat'ı işgal ederek, Abbâsîleri etki altına almaları bu mezhebe ciddi bir siyasî destek sağlamış, böylece görüşlerini sistemleştirme ve yayma imkanı bulmuşlardır. Mihne hâdisesi ile iktidar desteğini kaybeden Mu'tezile'nin de desteğini kazanan İmâmiyye, Mâtürîdî'nin temsil ettiği Ehl-i Sünnet için başka bir problem durumuna gelmiştir. Bu durumun 447/1055 yılında Büveyhîler'in yıkılışına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.⁷⁷⁹

775 et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Lübnan trz. X/147; Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, İstanbul 2008, s. 25-26.

776 İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak (385/995), *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1997, s. 234; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Haz. M. Altay Köymen, TTK Yay. Ankara 1999, s. 232-252; Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci*, Ankara 1998, s. 229-275; Ak, *Mâtürîdî*, 25-26; Daftary, Ferhad, *İsmâililer Tarih ve Kuram*, trc. Ercüment Özkaya, Raslantı Yayınları, Ankara 2001, s. 125 vd.; Tan, Muzaffer, *İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2005, s. 66 vd.

777 en-Neseffî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1993, s. 472.

778 en-Neseffî, *Tabsıra*, 472; Topaloğlu, Bekir, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, "Giriş", Ankara 2002, s. 26, 27.

779 Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2003, 18 vd.; Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 497-98; Ak, *Mâtürîdî*, s. 27-29.

Mesâisinin büyük bir kısmını Mu'tezile'nin eleştirisine ayırmış olan Mâtürîdî, İmâmiyye'yi tenkit etmek için de, *Reddü Kitâbi'l-İmâme li ba'zı'r-Revâfız* adıyla zikredilen bir eser kaleme almış, ancak bu eser de günümüze kadar ulaşamamış veya henüz keşfedilmemiştir.⁷⁸⁰ Bu eserlerin gün ışığına çıkarılması Şîî mezhepler hakkındaki görüşlerini anlamamız bakımından büyük önem taşımaktadır. Buna ilaveten Şîa ile ilgilendiği dönem olan hicrî III. ve IV. Asırların, hem İsmâîlîlik hem de İmâmiyye açısından zirvede oldukları bir zaman dilimini kapsadığı görülmektedir.

II. İsmâiliyye'nin Eleştirisi

1. Allah'ı Niteleyip İsimlendirmek

Mâtürîdî, Allah'a isimler nispet edilmesinin Allah ile diğer varlıklar arasında bir benzeşme, yani teşbih ve tescim gerektirmeyeceğini ifade eder. Bundan sonra da Bâtıniyye'nin teşbihten kaçınmak maksadıyla Allah'a ait isimleri başka aracı varlıklara nisbet etmesini eleştirir.⁷⁸¹

Bâtıniyye, Allah'ın sıfatlarından olan ilim ve yaratmayı ve isimlerini, filozofların ilk akıl ve nefis olarak tanımladığı iki varlığa nispet ederek, onları ilk ve ikinci yaratılmış olarak isimlendirir (el-Mübda' el-Evvel ve's-Sânî). Bâtınîler bu görüşlerinin bir uzantısı olarak âlemdaki bütün varlıkların sûretlerinin akılda mevcut olduğunu kabul ederler. Nefis de bu sûretleri alarak Heyûlâ ile birleştirir ve böylece dış dünyadaki varlıklar ortaya çıkar. Yani Âlemin tamamını akılda izhar edilmiş olarak (mebrûz) kabul etmektedirler. Nefis de ondan alıp Heyûlâ'ya aktarmış, akıl, ibdâ' sayesinde var olmuştur. İbdâ' onun illetidir ve olacak her şey onda mündemiç kılınmıştır.⁷⁸²

780 Kitabın isminde işaret edilen kişinin Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Yahyâ er-Râvendî olabileceği ihtimali vardır. Bkz. en-Nesefî, *Tabsıra*, 472; Topaloğlu, *Kitabü'l-Tevhîd Tercümesi*, "Giriş", s. 26-27.

781 Mâtürîdî, *Kitabü'l-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979; s. 94-95, Topaloğlu Tercümesi, s. 120. Mâtürîdî'nin eserlerinden yola çıkarak İsmâîlîlerden kimi hedef aldığını açık seçik belirlemek mümkün görünmemektedir. Ancak yakın dönemde ve yakın coğrafyada yaşamış olması sebebiyle bazı müellifleri ve görüşlerini esas almak imkân dâhilindedir. Meselâ, mübdi'-i evvel konusunda bkz. es-Sicistânî, Ebû Yakub İshak b. Ahmed (361/971), *Kitâbu'l-İftihâr*, thk. İsmail K. Pûnavala, nşr. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000, s. 71 vd. Ayrıca çağdaş bir çalışma olarak bkz. el-Hatîb, Muhammed Ahmed, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Aksâ, Ürdün 1984, s. 86-87.

782 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 94-95, trc. 120; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Hiyemî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1425/2004, V, 428-429.

Mâtürîdî özetlediği bu Bâtınî fikirleri şu şekilde eleştirir: Tanrı'nın hiç bir sıfatı yok veya O'na hiç bir sıfat ve bu bağlamda/özelde ilim irade kudret ve yaratma nispet edilemezse Tanrı'nın akli yaratması O'nda var olan eşyanın suretlerini bilmesi ve akla yerleştirmesi mümkün olmayacaktır. Bu durumda bütün bu fiiller Tanrı'nın bilgisi ve iradesi ile değil, O'ndan zorunlu olarak sudûr edecektir. Bu da sonuç olarak Tanrı'dan isim ve sıfatların nefyedilmesi anlamına gelmektedir. Aslında olacak şeyleri bilmeyen veya âlemi izhar etmeye güç yetiremeyen yahut da izhar edilmiş olmasını dilemeyen birinin âlemi, ibdâ' yoluyla (akılda) izhar etmesi muhaldir. Çünkü bu durumda ibdâ', O'ndan, tıpkı şuurunda olmaksızın, bilmeksizin ve güç yetirmeksizin zi't-tab' ortaya çıkan bir fiil sudûr eder. Bu takdirde de Allah Teâlâ, teşbih endişesiyle sıfatların ve isimlerin kendisinden nefyedilmesi açısından sıfatlardan soyutlanmış (ta'tîl) bir konumda bulunur, O'na delâlet edecek hiçbir kanıt kalmamış olur ve O'ndan söz etmek sadece taklide dayanmış bulunur, bu ise gerçekten uzak bir ihtimaldir.⁷⁸³

Mâtürîdî, Bâtıniyye'nin Allah'a başka isimler izâfe etmesini, bu çerçevede "akıl ve nefis" kavramlarını kullanmasını soru-cevap metoduyla eleştirerek tenkitlerine devam eder: O'na göre, "Bâtıniyye'ye, "Allah" O'nun ismi mi, başkasının ismi mi?" diye soru sorulsa, verilen cevabın sonucunda, "Allah", "Akl"ın, "Rahman" da "Nefs" in ismi olacaktır. Bu sonuca götüren şey Bâtınîlerin Tanrı'ya Allah ve Rahman da dahil olmak üzere hiç bir ismin nisbet edilemeyeceğini düşünmeleridir. Ancak bu durum, beraberinde "Akıl" ve "Nefis" gibi bilmek ve yaratmak noktası nazarından bir değil, birden çok tanrılar ortaya çıkarmaktadır. Yani Mâtürîdîye göre Bâtınîler teşbihten kaçarken şirke düşmektedirler. Bâtıniyye teşbih endişesiyle bu ismi kullanmaktan kaçınmıştır. Fakat onlar nasslarda yer alan İlâh, Rahmân, Rahîm gibi isimleri karşısında, mâbudu sayıları belirlenemeyecek kadar gayrlar ve miktarının tespiti zorluk arz eden cüzler konumuna getirmişlerdir. Bu durumda onlara göre Peygamberler, tevhîde değil, çok tanrıya tapınma ilkesini getirmiş olmaktadır.⁷⁸⁴

Mâtürîdî, Bâtıniyye'nin "Allah zâfî ismi bulunmayan varlıktır" sözünün, aslında "O'nun zâfî ismi ve zâfî sıfatı yoktur" tarzındaki cümleleri ile çeliştiğini belirtmekte,⁷⁸⁵ bundan dolayı Allah'ın kendi ismi ile bilinmesi gerektiğini de beyan etmektedir. Çünkü zaten Allah'ın adının anıldığı cümle, yani "Allah zâfî ismi bulunmayan varlıktır" ifadesi, Allah'ın bir isminin olduğu gerçeğini dile getirmektedir.⁷⁸⁶

783 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95, trc. s. 120-121.

784 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95, trc. s. 121.

785 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95, trc. s. 121.

786 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95, trc. s. 121. Dipnot 165.

Mâtürîdî'ye göre Bâtıniyye Allah'ın lafza-i celâlden başka da ismi olduğunu kabul etmiştir ki, bunlardan biri mübdi' olarak zikredilmektedir. Bâtınlara göre bu isim, ilk ve ikinci yaratılmış olan el-mübda' için illet teşkil eden "ibdâ" ile fonksiyonel olur yani aktif hale gelir ve mübdi' (yaratıcı) ma'lûl veya illet olmayıp illeti icat edendir (Âll). Çünkü her bir malûl (akıl ve nefis) başka bir bağlamda yani âlemdeki varlıkları yaratmada bir illet olabilir.⁷⁸⁷

Aynı şekilde Mâtürîdî, Bâtıniyye'nin Allah'a zâtı dışında isim nispet etmesini soru- cevap yöntemiyle eleştirir. Bu çerçevede Zât-ı İlâhiyye'nin dışından O'na nispet edilen ismin kendisine ait olup olmadığını sorar. Kendisine ait olmadığı şeklinde bir cevabın gelmesi durumunda, Bâtıniyye'nin "Allah vardı fakat illet de ma'lûl de yoktu" şeklindeki görüşünden dolayı, Allah'a mübdi' isminin nispet edilmesinin hakikat değil, zorunlu olarak mecaz yoluyla vaki olduğunu tespit eder. Çünkü Allah'tan gerektirici bir şey olmaksızın, söz konusu ismi, kendisine başkası izafe etmiş olmaktadır.⁷⁸⁸

Mâtürîdî yukarıdaki mes'eleyi biraz daha açmak için şu varsayımı ileri sürer: "O'ndan gerektirici olarak ibdâ' vâki olmuştur" denilirse, "Allah'ın ibdâ'ı (onlara göre) bilâhare vücut bularak mübdi' ismini kendisi için gerçekleştirmiş ve gerekli kılmış olur" diye cevap verir. Aynı şekilde Mâtürîdî'ye göre bu ibdân başka bir ibdâ' ile meydana getirilmesi gerekir, onun da bir başkasıyla sonuza kadar. Bu ise Batınî'nin bile benimseyemeyeceği bir şeydir. Şu halde ibdân bizâtihi, Allah'ın da ezelden beri mübdi' olması lazım gelir. Bütün bunlarda zâtî ismin kaçınılmaz bir şekilde Allah'a nispetinin gereği vardır.⁷⁸⁹ Yani yaratıcı ismi Allah'a nispet edilmediği takdirde akıl ve nefsin yaratıcısının kim olduğu meçhul kalmaktadır. Bu durumda bu ikisi de yaratılmış olduğuna göre onların da bir yaratıcısının olması gerekmektedir. Bu da iki şeyden hali değildir. Ya onlar için tanrıdan başka bir yaratıcı olacak, ki, bu da teselsüle dayanmaktadır, ya da onların yaratıcısı Tanrı'dır. Öyle ise Tanrı ezelde de yaratıcı ismi ile müsemmâdır.

Mâtürîdî, Bâtınlığın görüşlerine olan eleştirilerini sürdürürken şu hususlara da yer verir: O'na göre mutlak isim (isimlendirme ve nitelendirme) teşbihin oluşmasına yol açmaz. Çünkü işitilebilen âlemde her türlü zıt varlık "isim" çerçevesinde algılanmıştır: Hayat-ölüm, nûr-zulmet, şer-hayır ve küfür-iman gibi. Her şeyin kendine has bir ismi vardır. Salt bir isimlendirme ile benzeşme (bu dünyada) oluşsa idi, isimler sebebiyle hiçbir tezat ve farklılık bilinemez olurdu ve hiç bir şey diğerinden ayırt edilemez olurdu. Oysa vâkıa bunun tersidir ve bu yüzden Tanrı'nın

787 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95, trc. s. 121.

788 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95-96, trc. s. 121.

789 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 95-96, trc. s. 122.

isimlendirilmesi bir benzeşmeyi gerektirmez. Bundan dolayı da isimlendirmenin arzu edilen farklılık ve birliğin dile getirilebilmesi amacıyla icat edildiği ortadadır. Öyle ki, isim olmasa idi bu hususun mahiyeti bilinemezdi. Eğer müsemâmân anlaşılacak özel mananın nefyedilmesine rağmen, isim beraberliği sebebiyle varlıklar arasında benzerlik hâsıl olsaydı, ulvî ve süflî âlem, birinci ve ikinci mübdi' için isim kullanılmaz ve isim taşıdığı ifade edilen varlıklarla diğerleri arasında ismi bütün varlıklardan nefyetme noktasında beraberlik bulunurdu. Öte yandan, her ne kadar türün bütün fertlerinin ismi açısından beraberlik mevcut ise de, yaratıkların herhangi bir türüne isim verilmesinde bile benzerliğin ortadan kalktığı görülmektedir.⁷⁹⁰

Mâtürîdî, Batınîlere göre ibdâ'nın illet olup, fakat şeylerin onun sayesinde var olmasının "şey" ile nitelenmesine gerekçe olamayacağını belirtir. Mâtürîdî'ye göre aynı şekilde arazların tamamı da âlim, kâdir ve benzeri kavramlarla nitelenemez. Eğer ismin bulunuşu sebebiyle benzeşme oluşsaydı, bulunmayışı sebebiyle de yukarıda bahsedilen gerekçelerden dolayı aynı benzerliğin oluşması gerekirdi.⁷⁹¹

Mâtürîdî'nin tefsirinde anlattığına göre Bâtınîler açısından Mübdi', eşyâyı hiçbir şeyden (yokluktan) inşâ eden, hâlik, şeyi var olan bir şeyden veya hiçbir şeyden (yokluktan) inşâ eden, fâtır ise var olan bir şeyden inşa edendir.⁷⁹² Fakat Mâtürîdî'ye göre bu kavramların lafız ve istikakları her ne kadar farklı olsa da bir tek manaya işaret etmektedir. Yani el-ibdâ', öncesinde bir örnek olmaksızın inşâ etmek, halk, inşâ ve takdir (bir şeyin ölçüsünü belirlemek) olmasına karşın, ondan başkasını hâlik diye isimlendirmek caiz değildir. Çünkü bir şeyin takdirine sadece elinde bir ölçü birimi olan bir kimse güç yetirebilir. Fâtır ise bir şeyi ikiye ayırmak yani yarmak gibidir ve ondan eşya çıkar. Bütün bu fiillerin hepsi yaratmak anlamındadır ve faili gerçek anlamda yaratıcıdır, o da Allah'tır.⁷⁹³

2. Yaratılış

Bâtınîler, "el-Evvel" ismini, el-Mübda'u'l-Evvel, yani Akl'a, "el-Âhir" ismini, el-Mübda'u's-Sânî, yani Nefs'e, ez-Zâhir ismini, en-Nâtık'a, yani Rasûl'e, "el-Bâtın"ın ismini de Sâhibu't-Te'vil'e nispet etmektedirler.⁷⁹⁴ Mâtürîdî, Bâtınîlerin

790 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 96, trc. s. 122.

791 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 95-96, trc. s. 122.

792 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 396.

793 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 396.

794 Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 38.

bu görüşlerini, Ku'ân-ı Kerîm'deki "O evvel ve sondur. Zâhir ve Bâtındır."⁷⁹⁵ âyetinin tefsiri bağlamında eleştirerek söz konusu mezhebin görüşlerine yer verir ve daha sonra bunları cevaplandırır.⁷⁹⁶

Bu sıralama içerisinde el-Mübda'u's-Sânî bu âlemin yaratılması ve düzenlenmesinde, el-Mübda'u'l-Evvel'in yardımcısıdır. Nâtık, şariatleri düzenlemiş, Sâhibu't-Te'vîl ise Nâtık'ın belirlediği şariatleri beyan etmiştir.⁷⁹⁷ Mâtürîdî, Bâtınîlerin bu te'vîl gerekçesini açıklarken bu âyette geçen isimlerin karşılıklı bildirdiğini, bundan dolayı da Allah Teâlâ'ya nispet edilemeyeceğini ifade eder.⁷⁹⁸

Mâtürîdî bu âyette geçen isimlerin tevhid harfleri yani Tanrı'nın birliğini belirten lafızlar olduğunu, evvel, âhir, zâhir ve bâtının hepsinin Allah'ın kendisine işaret ettiğini, evvelin zâtıyla evvel, âhirin zâtıyla âhir, zâhirin zâtıyla zâhir ve bâtının da zâtıyla bâtın olduğunu belirtir. Hissî âlemde evvel olan âhir olamaz, âhir olan evvel, zâhir olan bâtın, bâtın olan da zâhir olamaz. Allah bunların hepsi ile aynı anda nitelendiğine göre, Allah diğer bütün varlıklardan farklıdır. Bu da bir nevi tevhid ifadesidir. Başka bir ifade ile evvelliğinden ya da âhirlüğünden başkası ile birlikte bir evvelik ya da âhirlilik aranmayacağını, aynı durumun zâhir ve bâtınlığı hakkında da söz konusu olacağını, çünkü görünen âlemde evvelliği olanın âhirlüğünün olmayacağını, âhirlüğü olanın da evvelliği olamayacağını, aynı şekilde zâhirlüğü olanın bâtınlığı, bâtınlığı olanın da zâhirlüğünün söz konusu olmayacağını belirtir.⁷⁹⁹

Mâtürîdîye göre "Hikmet ve ilim sahibi yaratıcıyı inkâr eden" Karmatîlere göre, bütün tabiatın ilk yaratılанда/akılda (el-Mübda'u'l-Evvel) mevcut olduğunu, nefs-i küllün ondan alıp heyûlayı desteklediğini ve tabiatın bundan oluştuğunu ileri süren Karmatîlerin bu görüşleri çerçevesinde "ilk"ın (Aklın) ortadan kalkması gerekir, çünkü bir başkasında bilkuvve olarak bulunan şeyin, bilfiil hale geldiğinde yok olması gerekir. Oysa onlar akli ebedî kabul ederler ve bu da bir çelişkidir.⁸⁰⁰

Yine Mâtürîdî'ye göre onların anladığı anlamda "el-Mübda'u's-Sânî" bütün âlemin kendisinden yaratıldığı ilk yaratılmıştır (Mahlûk). Eğer ilk yaratılan olarak yaratılmışsa (mübda'), o zaman O da yaratıcıdır (mübdi'). İbdâ', kendisinden önce

795 Hadîd, 57/3.

796 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 38.

797 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 38.

798 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 38.

799 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 38.

800 Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 63-64, trc. s. 81-82.

aslı ve benzeri bulunmayan bir şeyi ortaya çıkarmaktır. Bundan dolayı dinde yeni bir şey ortaya atanlara mübtedî‘ denilmektedir. Kur’ân’daki “Yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan (Allah’ın) nasıl bir çocuğu olur?”⁸⁰¹ mealindeki âyet Karâmita’nın bu görüşlerini çürütmektedir.⁸⁰²

Bâtıniyye’nin el-Mübda’u’l-Evvel tanımlamasına “Levh-i Mahfûz”un⁸⁰³ ne olduğu konusunda yeniden değinen Mâtürîdî, onlara göre “Kalem”in, el-Mübda’u’l-Evvel, “Levh”in de el-Mübda’u’s-Sânî olduğunu, el-Mübda’u’l-Evvel’in, el-Mübda’u’s-Sânî’nin varlığının illeti olduğu, el-Mübda’u’l-Evvel’in, el-Mübda’u’s-Sânî’nin inşâsı için uğraştığını, yani onun münşî’i olduğunu, el-Mübda’u’l-Evvel’i, bâri, el-Mübda’u’s-Sânî’yi ise hâlık ve rahmân olarak isimlendirdiklerini belirtir. Filozofların ise el-Mübda’u’l-Evvel’i, akıl, Sâni’yi ise nefis olarak isimlendirdiklerini zikrederek öteki görüşlerine de yer verir. Levh-i Mahfûz’un mahiyeti hakkında tartışmalara girmeksizin, bu şeyler hakkında hüccetsiz olarak, icat yoluyla isimler oluşturmanın doğru olmadığını, bunları Levh ve Kalem olarak isimlendirmenin daha doğru olduğunu belirtir.⁸⁰⁴

Mâtürîdî, Bâtıniyye’nin “el-Mübdaa’l-Evvel”in zamandan ve mekândan öte olduğunu, yani hâdis olmadığını, çünkü onun yok olmayacağı ve ortadan kalkmayacağı görüşünü,⁸⁰⁵ “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattı...”⁸⁰⁶ âyetine dâyanarak tenkit eder. Mâtürîdî’ye göre şayet böyle olsaydı o mübda’ değil, kadîm olurdu ve O’nda İbdâ’ vâki olmazdı. Şâyet İbdâ’ vakî olursa bir başlangıcı olur ve dolayısıyla hâdis olurdu. Böylece onda ibdâ’ illeti hâsıl olmuş olur, bu da muhdes, yani sonradan var olmuş olmasını gerektirecektir.⁸⁰⁷

3. Nübüvvet

Mâtürîdî Karâmita’nın peygamberlik anlayışını eleştirirken rasullerin altı, yedincisinin ise “Kâimu’z-Zaman” ve nebî olduğu şeklindeki anlayışına değinir.⁸⁰⁸

801 En’âm, 6/101.

802 Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 155.

803 Burûc, 85/22.

804 Mâtürîdî, *Te’vilât*, V, 428-429.

805 Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 239.

806 A’râf, 7/54.

807 Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 239-240.

808 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 1/527, Mâtürîdî bu anlayışı Kur’ân-ı Kerim’deki “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Rasûlü ve nebîlerin sonuncusudur.*” Ahzâb, 33/40, âyeti ve “*Benden sonra nebî yoktur.*” Müslim, İbn Haccâc Ebu’l-Hüseyn (261/875), *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul 1955, H. No: 1842,

Kur'ân-ı Kerîm'de İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yakûb, Yakûb âilesi, İsâ, Eyyûb, Yûnus, Hârûn, Süleymân,⁸⁰⁹ Lût⁸¹⁰ ve İlyâs⁸¹¹ gibi, altıdan daha fazla peygamber adının zikredilmesinin, Karâmita'nın imâmetle ilgili görüşlerinin isabetsiz olduğunu belirtir.⁸¹²

Mâtürîdî'nin, nübüvvet konusunda getirdiği eleştirilerden birisi de, İsmâilîliğin beşere (en-Nefsü'l-Beşeriyye) nübüvvet ve kitap vermeyeceği, bunun yerine basit bir nefis (en-Nefsü'l-Bisâta) vereceği, bunun da peygamberlerin kalplerinde gerçekleşen tahayyülî sağlayıcı "ruhaniyet" olduğu görüşüdür. Bu görüşe kaynak olarak, "Şüphesiz O'nu Rûhu'l-Emîn indirdi. Uyarıcılardan olman için O'nu senin kalbine O indirdi. Hem de açık ve anlaşılır bir Arapça ile!"⁸¹³ mealindeki âyetlere dayandıklarını belirtir. Onlara göre, âyette belirtilen durum nebîlerin kalplerinde gerçekleştiğinde, kitapları veya suhurları te'lif etmişlerdir. Buna sadece nebîlerin gücü yetmekte, insanlar da bunu onlardan almaktadırlar.⁸¹⁴ Kur'ân bu görüşleri yalanlamakta ve "beşere kitap, hüküm ve nübüvvetin verileceğini" haber vermekle onların görüşünü reddetmektedir. Buna delil olarak "Allah'ın, bir beşere, kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğini"⁸¹⁵ belirten âyet ve Hz. İsa'nın beşikte iken, Allah'ın, kendisine kitap verip, nebî kıldığını haber vermesi⁸¹⁶ bunun delillerindendir.⁸¹⁷

Yukarıdaki görüşleri yeniden tekrar eden Mâtürîdî, Bâtıniyye'nin, "risâletin beşeriyet cevheri ile olmayıp, ruhânî bir cevher ile gerçekleştiği görüşünü", Peygamberlerin kavimlerinin kendilerine: "Sizler de ancak bizler gibi beşersiniz"⁸¹⁸ dediklerini, onların da cevaben: "Bizler de sizler gibi sadece beşerleriz"⁸¹⁹ sözü ile cevap verdiklerini, bu durumda Bâtıniyye'nin görüşlerinin batıl olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm'den, "Peygamberleri onlara dedi ki: "Biz ancak sizler gibi birer insanız. Fakat Allah kullarından dilediğine (peygamberlik) nimetini bahşeder."⁸²⁰

III, 1471, hadisi ile de delillendirir. Bkz. *Te'vilât*, IV, 124. Ayrıca bkz. Kutlu, Sönmez, "Zeydîlik, İsmailîlik, İmâmiyye", *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankara 2006, s. 110.

809 Nisâ 4/163.

810 Sâffât, 37/123; Bkz Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 244.

811 Sâffât, 37/123; Bkz Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 242.

812 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 527, IV, 242.

813 Şuarâ, 26/193-194,195.

814 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 285.

815 Âl-i İmrân, 3/79.

816 Meryem, 19/30.

817 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 285.

818 Yâsîn, 36/15.

819 İbrâhim, 14/11.

820 İbrâhim, 14/11.

âyetini de delil göstererek reddeder.⁸²¹ Aynı kanaatini “Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun. Biz, onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık. Onlar ölümsüz de değillerdi.”⁸²² âyetinin tefsirinde Peygamberlerin yemek yediğine işaret ettiğini belirterek sürdürür.⁸²³ Benzer şekilde Bâtînîlerin Allah’ın izninin dışında, diledikleri zaman vahiy aldıkları görüşüne değinen Mâtürîdî, onların bu anlayışının “Hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmadan bir âyet getiremez...”⁸²⁴ âyetine ters düştüğünü, âyet getirebilmenin ancak Allah’ın iznine bağlı olduğunu belirterek eleştirir.⁸²⁵

Nâtık konusuyla ilişkili olarak Mâtürîdî, Kur’ân’da geçen “Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz.”⁸²⁶ âyetinin tefsirinde değinerek açıklamalarda bulunur. Bu âyette geçen “ağır söz” ile kast edilenin, peygamber olan Nâtık’ın mükellef tutulduğu şey olduğuna, bu görevi de “bâb” olan Esâs’a havale ettiğine, Esas ve Bâb’ın Ali b. Ebî Tâlib olduğuna, peygamberleri nâtıklar olarak isimlendirdiklerine, böylece Hz. Peygamber’in tenzîli halka tebliğ ile memur olduğuna inandıklarını belirtir.⁸²⁷ Aynı şekilde Bâtînîlere göre Nâtık, tenzili halka tebliğ ettiğinde, ondan yüz çevirirler ve te`vîl i kendilerine açıklayacak birisine ihtiyaç duyarlar. Böylece Hz. Peygamber de te`vîl i, halka öğretme görevini üstlenmesi için Ali b. Ebî Tâlib’e havale etmekle emrolunur.⁸²⁸

Mâtürîdî bu iddialara cevap verirken, bu işin Hz. Peygamber’den başkasına isnat edilmesi, onun görevini hafifletmek için ise, Çünkü onların mezhebine göre bu iş, Ali’ye havale (tefvîz) edilmiştir. bu görevden dolayı Hz. Peygamber’in kuşatılmış (kabzedilmiş) olacağını belirtir. Kuşatılmanın sureti (anlamı), hattâ onlara göre ruhânî sureti, cesedânî surette hapis olan cismanî suretten kurtulmak olacaktır. Böylece cesedânî suret yok olacak ve ruhânî nurânî suret, ikram ve bilgi yurdunda ortaya çıkacaktır. Bu durumda Hz. Peygamber’e izafe edilen hapisten kurtulmak zor ve ağır gelmeyecektir. Bilakis bu havale ya da kurtulma işinde Hz. Peygamber’in arzuladığı ve dini tebliğ etme görevi gibi, kendisini çağıran şeylerin bulunduğunu belirtir.⁸²⁹

821 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, III, 12.

822 Enbiyâ, 21/7, 8.

823 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, III, 320.

824 Mü`min, 40/78.

825 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, IV, 360.

826 Müzzemmil, 73/5.

827 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, V, 290.

828 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, V, 290.

829 Mâtürîdî, *Te`vîlât*, V, 290.

Mâtürîdî, Bâtınîliğin kendilerini korumak amacıyla, mezheplerini ağır bir yemin almadıkça başkalarına öğretme esasına dayandıklarına da değinir. Bu esasın, kendi sistemleri içinde, zarar görmenin (telef), rûhânî sûretin hapsine sebep olan cesedânî sûrete yönelik olacağını, zarar görme sonucunda rûhâniyetin, bütün mutlulukların içinde bulunduğu yere gideceğini belirtir. Bu durumda onların böylesi mutluluk yurduna gitmekten gevşek ve gönülsüz davranmalarının kendi içlerinde bir çelişki ve tutarsızlık olduğunu vurgular. Kim bu özelliklere sahip olursa, insanlara karşı kendi inançlarının hilafına davrandıkları için ölümü hak ettiğini belirtir. Şayet inandıkları doğru ise, onun zıddını caiz görmemeleri gerektiğini bildirir. Ayrıca onların bu tutumlarının, Allah'a kavuşmanın en güzel yolu olan ölümden son derece çekinen Yahûdîlerin durumuna benzediğini de ilave eder.⁸³⁰

4. Kur'ân

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre Karâmita, Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in te'lif ettiğini ileri sürmektedir. Mâtürîdî'ye göre bu görüş, "Allah'ın üzerinize olan nimetini ve size öğüt vermek üzere indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın"⁸³¹ âyetinde tamamen aykırıdır. Bu âyette "nimet" ile kastedilen Hz. Peygamber, kitaptan maksat ise açıkça Kur'ân-ı Kerîm'dir.⁸³²

Mâtürîdî, İsmâîlîliğin Kur'ân hakkındaki görüşlerini eleştirirken, onların "Bu Kur'ân'ı, Peygamber kendi lisanı ile te'lif etti, Allah bu dil (Arapça) ile bir kitap indirmedir" şeklindeki görüşlerine değinir. Onların bu görüşlerinin iftira olduğunu vurgular ve "Andolsun ki, biz onların, "Bu Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. İmâ ettikleri kişinin dili yabancıdır. Bu Kur'ân ise apaçık bir Arapçadır."⁸³³ âyetini delil olarak zikreder.⁸³⁴ Mâtürîdî Kur'ân'ın dilinin Arapça olmasının ilâhî bir seçim olduğunu ve bu durumun Bâtınîlerin görüşlerini nakzedtiğini belirtir.⁸³⁵

Aynı konuya tefsirinin bir başka yerinde tekrar değinen Mâtürîdî, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in kalbine ilham olarak indiği, sonra Hz. Peygamber'in onu konuştuğumuz dil olan Arapçaya çevirdiği görüşüne, "Bu Kur'ân ise apaçık bir

830 Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 291.

831 Bakara, 2/231.

832 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 184-185.

833 Nahl, 16/103.

834 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 121.

835 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 541. Bu konuda delil olarak kullandığı başka bir ayet ise şudur: "Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir." Şu'arâ, 26/193-195.

6. İmâmet

Mâtürîdî'nin Bâtıniyye'yi eleştirdiği hususlardan birisi de "Masum İmam" anlayışlarıdır. Bâtınîlere göre: "Her kavmin doğru yola eriştiren bir hadisi vardır."⁸⁴⁹ âyeti ile kastedilen, haktan sapmayan nebîler gibi, masum imamlardır. Mâtürîdî'ye göre buradaki hâdî, yani "dâî"den kasıt, Allah, enbiyâdan bir nebî ya da nebî olmayan bir davetçidir ve her dönemde bir davetçinin bulunması muhtemeldir. Fakat masumluk konusu Kur'ân'a aykırı bir durumdur. Çünkü Kur'ân hata yapmayı dinin dışına çıkmak olarak kabul etmez ve sadece her kavme bir davetçinin geleceğini haber verir.⁸⁵⁰

İsmâiliyye'nin diğer Şîfî mezhepler gibi özellikle üzerinde durduğu hususların başında şüphesiz imâmet meselesi gelmektedir. Bundan dolayı Kur'ân'da te'vîl e uygun olan çoğu âyeti bu fikri desteklemek üzere te'vîl etmişlerdir. Bunlardan birisi de Süleyman kıssasında zikredilen Karınca ve Hüdüh'dür. Mâtürîdî'nin Bâtıniyye'nin görüşleri altında haber verdiğine göre bu kıssada geçen Karınca ve Hüdüh'ün sözleri bilinen anlamdaki bir Karınca ve Hüdüh değil, insanları doğru yola çağıran bir insan, yani imam olmaktadır. Çünkü Hüdüh'ün, Süleyman ya da bir başkasından daha fazla bilgili olması caiz değildir. Lakin burada kastedilen insanları doğru yola ve rüşde ileten bir imamdır. Mâtürîdî burada kastedilen şeyin bir insan olsaydı bu şekilde örnek verilmesinin anlam ve faydasının olmayacağını belirterek bu görüşleri reddeder.⁸⁵¹

Bâtıniyye'nin Süleyman kıssasından yola çıkarak ileri sürdüğü imâmetle ilgili delillerden birisi de, Süleyman'ın muhatabı olmayan birisine azab etmesinin mümkün olmayacağı görüşüdür. Bâtınîlere göre Süleyman'ın azab edeceği ve keseceği yani vaî'dinin muhatabı olan şey, bilinen Hüdüh kuşu değil, kendisine hitap edilen ve hakkında kalemin cari olduğu bir insandır. Aynı gerekçeler karınca için de geçerlidir. Mâtürîdî ise bu görüşleri "Hani ona akşam üstü bir ayağını turnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu. Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim." demişti."⁸⁵² âyetlerine de dayanarak eleştirir. Allah'ın bu ve benzeri hayvanları insanların faydalanması için yarattığını, cezalandırılmaları veya azab edilmelerinin mümkün olduğunu belirtir. Bundan dolayı da Hüdüh veya Karıncanın cezalandırılabilen bir hayvan olduğunu, onu başka türlü te'vîl etmeye gerek olmadığını vurgular.⁸⁵³

849 Ra'd, 13/7.

850 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 618.

851 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 556.

852 Sâd, 38/31-32.

853 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 557.

7. Haşr-ı Rûhânî

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre Karmatîler, ölümü inkâr ederek ruhların bekâsını, yani Haşr-ı Rûhânî'yi savunmaktadırlar. Bu anlayış ise “yerlerin ve göklerin mirası Allah’a aittir.”⁸⁵⁴ âyetine aykırı oluğu için İmâm tarafından, yer ve gök ehli ölümlü olup, bir gün hepsinin öleceği gerekçesi ile eleştirilmiştir.⁸⁵⁵

Bâtınîlere göre sâlih amel sahibi bir mü'minin dirilmesi (ba's) ruhânî bir surette olacak ve bu suret ebedî olarak kalacak, kötü ve çirkin amelli bir kâfirin dirilmesi ise çirkin bir surette olacak ve ebedî bir şekilde cezalandırılarak öylece kalacaktır.⁸⁵⁶ Bu görüşüne delil olarak da “Nihâyet onlardan birine ölüm gelince, “Rabbim! Beni dünyaya geri gönder ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel işleyeyim.” der. Hayır! Bu sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.”⁸⁵⁷ âyetindeki “bârizûn” ifadesini delil olarak gösterirler.⁸⁵⁸

Mâtürîdî, Bâtınîlerin bu görüşlerini eleştirirken, onların bu fikirlerini çürüten bazı âyetlere yer verir. Bu âyetlerden birisinin: “Dedi ki: Çürümüş kemikleri kim diriltecek? De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılışı hakkıyla bilendir”⁸⁵⁹ âyeti olduğunu belirtir.⁸⁶⁰ Bir başka âyetin, ilk yaratılış konusuyla da ilişkili olarak, “Andolsun ilk yaratılışınızı biliyorsunuz. O halde düşünseniz ya!”⁸⁶¹ ifadesiyle, kemiklere varıncaya kadar yeniden yaratılacağına işaret ettiğini vurgular.⁸⁶² Yine Bâtınîlerin iddialarının esas alınması durumunda “İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?”⁸⁶³ âyetinin anlamsız kalacağına, onların görüşüne göre kemiğin toz haline geldikten sonra bir daha toparlanmayacağına inanmalarının “Evet bizim onların parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter”⁸⁶⁴ âyetine aykırı olacağını teyit eder. Kemiklerin darma-dağın olduktan sonra, yeniden bir araya getirilmesinin görünen âlemde mümkün olmadığını, bunun sadece kıyamette gerçekleşebileceğini teyit eder. Bâtınîlerin

854 Âl-i İmrân, 3/180.

855 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 337.

856 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 418.

857 Mü'minûn, 23/99-100.

858 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 418.

859 Yâsîn, 36/78-79.

860 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 215.

861 Vâkı'a, 56/62.

862 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 215.

863 Kıyâme, 75/3.

864 Kıyâme, 75/4.

dediği gibi ölümden sonra ruhânî nefislerin dirilmesi iddiasının ise, “De ki: onları ilk defa yaratan yeniden dirilecektir.”⁸⁶⁵ âyetine aykırı olacağını, nefisleri ilk defa kim yarattı ise onun tekrar dirilteceğini ifade eder.⁸⁶⁶

Bâtiniliğin nefis ve rûh ilişkisiyle ilgili görüşüne yeniden değinen Mâtürîdî, “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.”⁸⁶⁷ âyetinin tefsirinde, onların bu âyeti cesedî nefis (en-Nefsü'l-Cesedâniyye) olarak yorumladığını, (en-Nefsü'r-Rûhâniyye) “ruhânî nefis”in ebedî olarak bakî kalacağını iddia ettiklerini belirtir. Aynı şekilde onlara göre bu cesetler yok olduğunda, Allah Teâlâ salih âmellerden ebedî kalacak olan ruhânî nefisler yaratacaktır. Ancak onların bu görüşleri söz konusu âyete aykırı düşmektedir.⁸⁶⁸ Aynı şekilde nefislerin uyku durumunun gerçekleştiği ve ondan ruhânî suretler çıktığında, karışık ve emin olunamayan rüyalar göreceğini, sadece uyanık iken karışık olmayan ve gerçek şeyler görebileceğini, bundan dolayı ba's'in (dirilmenin) külliyyen olması gerektiğini söyler. Bununla birlikte yeniden dirilme gününün “Yevmü'l-Cem', Yevmü't-Teğâbun ve Yevmü'l-Haşr” gibi isimlerle anıldığını ve bunların başka bir şeyi ifade etmeyip, hepsinin “toplanma günü” anlamına geldiğini vurgular.⁸⁶⁹

Kıyamet günündeki Arş'in durumu hakkında Bâtıniyye adı ile eleştirdiği husus ise İsmâilliliğin imâmet fikri ile de ilgilidir. Ancak söz konusu edilen mes'ele Kıyâmetin mahiyetine ilişkindir ve Bâtıniyye bunu Kâimu'z-Zamân olarak te'vil etmektedir. Mâtürîdî ise bunun bilinen kıyâmet yani Rabbin kıyâmeti ve saat olduğunu belirtir. Bu hususta “O gün mülk kimindir? denilir, Tek olan ve her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.”⁸⁷⁰ diye cevap verilen âyeti delil olarak gösterir. O günün mülkünün sadece Allah'a ait olmasının, bu konuda dünyada herhangi bir tartışmanın yapılmaması gerektiğine işaret olduğunu belirterek, bu görüşlerini “Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, şerefli ve yüce Arş'in Rabbidir.”⁸⁷¹ âyetinin tefsirinde dile getirir.⁸⁷²

Bâtıniyye'nin, Kıyâmet ve Saat'in, Kâimu'z-Zamân'ın ismi olduğu ve o saatte izhar edeceği görüşlerini eleştirmeye devam eden Mâtürîdî, “Kıyâmet'in ne zaman kopacağına dair bilgi ona havale edilir...”⁸⁷³ ve “Sana kıyâmet'in ne

865 Yâsîn, 36/79.

866 Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 332-333.

867 Rahmân, 55/26.

868 Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 12.

869 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 335.

870 Mü'min, 40/16.

871 Mü'minûn, 23/116.

872 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 422.

873 Fussilet, 41/47.

zaman kopacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbin katındadır...⁸⁷⁴ âyetlerinin bu anlayışları yalanladığını bildirir. Ayrıca bu konuda bütün yer ve gök ehlinin icmâ halinde olduğunu vurgular. Râfıza'nın da bu konuda kıyamet saatiyle ilgili olarak kehânette bulunduğunu belirtir.⁸⁷⁵

III. İmâmiyye'nin Eleştirisi

1. Sahâbenin Durumu

Mâtürîdî'nin İmâmiyye hakkında Râfıza adı altında ele aldığı konular çoğunlukla Ehl-i Beyt, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti ve Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili hususlardır. Aslında bunların hepsi birbiri ile ilişkilidir ancak biz farklı başlıklar altında ele almanın mes'eleyi daha anlaşılır hale getireceğini düşünmekteyiz.

Râfıza'nın, sahâbenin küfre düştüğü iddialarını ele alan Mâtürîdî, "Onlardan sonra gelenler, "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma!"⁸⁷⁶ âyetinin tefsirinde değinerek, Allah Tealâ'nın Muhammed ümmeti içinde seleflerine lanet edecek birilerinin çıkacağını bildiği için onlara istiğfar etmelerini emrettiğini bildirir. Bu âyetin Râfıza, Hâricîler ve Mu'tezile'nin görüşlerinin fasit olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder.⁸⁷⁷

2. Ehl-i Beyt

Mâtürîdî'nin, Râfıza'yı eleştirdiği hususlardan birisi de Ehl-i Beyt ile ilgili âyete⁸⁷⁸ getirdikleri yorum ve anlayış biçimleridir. Çünkü onlara göre bu âyet'in

874 A'râf, 7/187; Nâziât, 79/42.

875 Mâtürîdî, *Te`vilât*, IV, 385.

876 Haşr, 59/10.

877 Mâtürîdî, *Te`vilât*, V, 90.

878 Âyetlerin meâli şu şekildedir: "Ey Peygamber! Hanımlarına de ki, Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a (boşanma bedeli) vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Rasûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır. Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir. Bu Allah'a göre kolaydır. İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve iyi bir iş yaparsa, ona mükâfatını iki kat veririz. Biz ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır. Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin. Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı

birinci bölümü Hz. Peygamber'in hanımları, ikinci bölümü ise Ehl-i Beyt ile ilgilidir. Bu görüşlerini desteklemek için bazı görüşler ileri sürmektedir.

Râfıza açısından Ümmü Seleme'den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber, Ahzâb sûresindeki âyet ile Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i kastetmiştir. Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber bir elbise almış ve onların üzerine örtmüştü, bundan sonra da âyetin "Ey Peygamber'in ev halkı (Ehl-i Beyt) şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak istiyor"⁸⁷⁹ kısmını okumuştur. Bunun üzerine Ümmü Seleme "Ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "Allah'ın izni ile evet"⁸⁸⁰ diye cevap vermiştir.⁸⁸¹

Bu âyetin yorumu ile ilgili olarak Şîa'nın öne sürdüğü delillerden bir başkası ise Hasan b. Ali'nin Kûfe'de yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada o şöyle demiştir: "Ey Kûfeliler bizim hakkımızda Allah'tan korkun! Şüphesiz biz emirler ve misafirleriniziz. Ayrıca biz Allah'ın hakkında "Ey Peygamber'in ev halkı (Ehl-i Beyt) şüphesiz Allah sizden kusuru giderip, sizi tertemiz yapmak istiyor"⁸⁸² buyurduğu kimseleriz."⁸⁸³ Diğer bir görüşe göre âyetin başındaki "Namazı kılın, zekâtı verin! Allah'a ve Resülüne itaat edin!..." kısmı müennes sığası ile gelmiştir. Bu ise âyetin evvelinden bağımsız olduğunun delilidir.⁸⁸⁴

Başka bir görüşe göre "onlardan kiri gidereceğini ve onları temiz yapacağını vaad etmiştir. Bu ise mutlak bir vaattir, mukayyet değildir. Burada zikredilen kirin kadınlarda bulunması mümkündür fakat Ehl-i Beyt'te bulunması mümkün

gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin! Allah'a ve Resülüne itaat edin. Ey Peygamber'in ev halkı! Allah sizden ancak kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır". Ahzâb, 33/28-34. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Onat, Hasan, "Şifliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, Ankara 1997, XXXVI, 85 vd.

879 Ahzâb, 33/33.

880 el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ Dârü'l-Fikr*, trz. 2/150.

881 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 116; Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2005, 42-48. Mâtürîdî'nin hem Şîa hem de Râfıza tanımlamasını kullanarak, mirasla ilgili konulardaki eleştirileri için bkz. *Te'vilât*, I, 363-371. Mut'a nikahına ise "Onlar namuslarını korurlar. Ancak eşleri ya da ellerinin sahip olduğu (cariyeler) hariçtir. Bundan dolayı da kınanmazlar." Mü'minûn, 23/5-6 âyetlerinin tefsirinde değinir. Mut'a'nın burada istisna edilenler arasında bulunmadığı ve Kur'an'da "Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için cariyelerinizi zinaya zorlamayın" (Nûr, 24/33) buyrulduğu için, namusu korumanın insanlar tarafından bilinen bir gerçek olduğunu, bundan dolayı bu görüşü savunmanın, haramı savunmak anlamına geleceğini belirtir. bkz. *Te'vilât*, III, 393-394.

882 Ahzâb, 33/33.

883 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 116.

884 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 116.

değildir. Yine başka bir görüşe göre Hz. Peygamber: “Size benden sonra iki şey (sekaleyn) bırakıyorum. Allah’ın kitabı ve ‘İtretim olan Ehl-i Beyt’im. Eğer onlara sarılırsanız (Kevser) havuzuna ulaşırsınız.”⁸⁸⁵ mealinde bir vaatte bulunmuştur. Bu sözdeki ‘İtret ise Ehl-i Beyt anlamına gelmektedir.

Mâtürîdî Şîa’nın bütün bu iddialarını eleştirirken Ehl-i Beyt ifadesinin, kadın veya erkek olsun, örfe göre hepsini içinde taşıdığını ve âyetin baş tarafından ayrı ve kopuk olarak anlaşılmasının mümkün olmadığını belirtir. Hz. Peygamber’in hanımlarının bu tanımlamanın dışında tutulmasının imkanı olmadığını da ilave eder. Âyetin bir bölümünde müenneslik başka bir bölümünde de müzekkerlik sigasının kullanılmasının dilden kaynaklandığını ve böylesi durumlarda müzekker sigasının kullanıldığına dikkat çeker. Buradaki vaadin mukayyed değil de mutlak olduğu iddiası hakkında ise, burada söz konusu olan kadınların Hz. peygamber’in hanımları olduğunu ve onlara çirkinlik ve pisliğin nispet edilemeyeceğini ifade eder. Sakaleyn hadisinde kast edilen şeylerin kitab ve ‘İtret olduğunu, ‘İtrele kastedilen şeyin ise Hz. Peygamber’in sünneti olduğunu belirtir. Ümmü Seleme’den gelen rivâyet hakkında ise zaten Hz. Peygamber’in ona “İnşallah sen de Ehl-i Beyt’tensin” diye cevap verdiği için, hanımlarının da Ehl-i Beyt’e dahil edilmesi gerektiğini belirtir.⁸⁸⁶

3. Hz. Ebû Bekir’in Hilâfeti

Hz. Ebû Bekir halife olunca sahabenin irtidat ettiği ve dini terk ettikleri şeklindeki Râfıza’nın görüşlerine yer veren Mâtürîdî, onların bu anlayışının “Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine yer yüzünde imkan ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar”⁸⁸⁷ âyeti ile “Allah içinizden iman eden ve salih amel işleyenleri yeryüzünde mutlaka egemen kılacağını vaat etmiştir...”⁸⁸⁸ âyetine aykırı olduğunu belirtir. Râfıza’nın irtidat hakkındaki görüşlerini bu iki âyetin çürüttüğünü, çünkü Allah’ın (âyette vasfı geçen kimseleri) yeryüzünde egemen kılmaya ve kendilerine cenneti vaat ettiğine işaret ettiğini belirtir.⁸⁸⁹

Hz. Ebû Bekir’in halifeliği ile ilgili olarak “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.... Allah yolunda cihad ederler,

885 Tirmîzî, Muhammed b. İsa Ebû İsa (279/892), *Sünen*, thk. Komisyon, Beyrut, trz. no: 3786.

886 Mâtürîdî, *Te’vilât*, IV, 116-117.

887 Hacc, 22/41.

888 Nûr, 24/55.

889 Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 376.

(bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar...⁸⁹⁰ âyetinin delil olduğunu belirtir.⁸⁹¹ Âyette Allah yolunun düşmanlarına karşı savaşa çıktığı için onun övüldüğünü, şayet Ali'nin hakkını gasbetmiş olsa ya da bu işe ehil olmasa veya başkasının hakkına tecavüz etmiş olsa, Allah'ın övgüsüne mazhar olamayacağını belirtir. Bu âyetin aynı zamanda Râfıza'nın Hz. Peygamber'den nakledilen "ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır."⁸⁹² ve benzer şekildeki Ali'nin hilafeti talep ettiği ve bu uğurda mücadele ettiği şeklindeki delillerini çürüttüğünü vurgular. Çünkü Ebû Bekir zamanında Hz. Ali'nin, hilafetin kendi hakkı olduğunu bilmesinin veya Allah'ın kendi üzerine verdiği bir hakkı terk ve zayi ettiği şeklinde bir düşünceye sahip olmasının, mümkün olmadığını, sessizliğinin ve böyle bir talebinin olmamasının bu hakkı Ebû Bekir'de görmüş olmasının delili olduğunu ifade eder.⁸⁹³

Hiz. Ebû Bekir'in halifelikliğini onayladıklarından dolayı sahabeyi irtidatla itham ettikleri görüşleri üzerine Şîa'ya, Râfıza adı ile yönelttiği eleştiride Mâtürîdî "Allah yolunda hicret edenler sonra öldürülen ya da ölenler..."⁸⁹⁴ âyetinin tefsirinde cevap verir. Bu âyette Allah Tealâ'nın sahabenin cennetlik olduğu, güzel bir rızık ile rızıklandırılacakları ve rızasını kazanacaklarının açıkça belirtildiğini vurgulayarak, bu âyetin Râfıza'nın görüşlerini çürüttüğünü belirtir.⁸⁹⁵ Aynı şekilde "İslâm'ı ilk önce kabul eden Muhacir ve Ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır..."⁸⁹⁶ âyetinin, sahabenin doğru yol üzerinde olduğunu, onları her kimin zulüm ve haddi aşmakla itham ederse, kendisinin haddi aşacağını ve zalim olacağını, haddi aşmanın, bir şeyi hak etmediği yere koymak olacağını bildirir.⁸⁹⁷ Bâtınıyye ve Râfıza'nın Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin irtidat ettiğine dair görüşlerini Fetih sûresindeki âyette yer alan "Muhammed Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidir... Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir."⁸⁹⁸ şeklindeki ifadelerin çürüttüğünü bildirir. Ayrıca onlar için Allah tarafından bağışlanma ve büyük bir mükafat vaat edildiğini gösterdiğini de ifade eder.⁸⁹⁹

890 el-Mâide, 5/54.

891 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 48.

892 Tirmizî, no: 3713.

893 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 48.

894 Hacc, 22/58.

895 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 381.

896 Tevbe, 9/100.

897 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 442.

898 Fetih, 48/29.

899 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 537.

Hız. Ali'nin, Hız. Peygamberle aralarında kardeşlik bağı olduğu gerekçesiyle Hız. Ebû Bekir'den daha üstün olduğu şeklindeki Râfıza'nın görüşüne, "Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"⁹⁰⁰ âyetinin tefsirinde cevap verir. Mâtürîdî'ye, göre onların bu görüşü doğru değildir. Çünkü Peygamberlerin kendi kavimleri ile kardeş olmaları, kardeş edindiği kişiler arasında bir fazileti gerektirmediği gibi, kendi kavimlerini, kâfir olsalar bile kardeş olarak niteleyebilirler. Ayrıca Hız. Peygamber'den "Eğer Rabbim dışında bir dost edinse idim, Ebû Bekir'i dost edinirdim"⁹⁰¹ şeklinde bir rivâyet de bulunmaktadır.⁹⁰²

4. Hız. Ali'nin Hilâfeti

Mâtürîdî hilâfet konusuna doğrudan hasredilmiş bir başlık bulunmayan *Kitâbü 'l-Tevhîd'*inde Hız. Ali'nin imâmeti ile ilgili doğrudan bir tartışmaya girmez. Aslında bu durumu siyasî konuların, Akâid ile ilgili mes'eleler arasına dahil edilmediği şeklinde yorumlamak gerekmektedir.

Mâtürîdî, Râfıza'nın Hız. Ali'nin imâmetine delil olarak ileri sürdüğü "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Rasûlü'dür, Allah'ın emirlerine boyun eğerek namaz kılan ve zekâtı veren mü'minlerdir."⁹⁰³ meâlindeki âyetin Hız. Ali hakkında nâzil olduğu şeklindeki iddialarını ele alır. Râfıza'ya göre bu âyetin nüzul sebebi şöyledir. Hız. Ali bir gün namaz kılariken rükûda yüzüğünü bir fakire tasadduk etmiştir. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil olmuştur. Hız. Peygamber ise evinden çıkarken Hız. Ali'nin kendisine yüzüğünü verdiği miskin ile karşılaşır ve ona birisinin kendisine bir şey verip vermediğini sorar. O da kendisine gümüş bir yüzük verildiğini söyler, Hız. Peygamber bunu kimin verdiğini sorar, o da Ali'yi işaret eder. Hız. Peygamber hangi halde iken verdiğini sorar, o da rükûda iken olduğunu belirtir. Bunun üzerine Hız. Peygamber tekbir getirir, Ali'yi çağırır ve onu över.⁹⁰⁴

Mâtürîdî, Ebû Ca'fer kanalıyla nakledilen, Hız. Ali'nin namazda iken yüzüğünü tasadduk ettiği rivâyetinin sahih olması durumunda, iki ihtimalin geçerli olabileceğini belirterek, bunlardan birisinin Hız. Ali'nin fazileti, diğzerinin ise "Amel-i Yesîr"ın namazı bozmayacağı, olduğunu belirtir.⁹⁰⁵

900 Hûd, 11/84.

901 Meâlen bkz. Müslim, *es-Sahih*, H. No: 532, 1/377-378.

902 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 544.

903 el-Mâide, 5/55.

904 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 49.

905 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 49-50.

Mâtürîdî, Râfıza'nın yüzük rivâyeti ile ilişkilendirdiği âyetin, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında Hz. Ali'nin imâmetine delil gösterilmesinin mümkün olamayacağını, Ali'nin hilafeti kendi nefsi için görmesinin de imkan dâhilinde olmadığını, çünkü Ali'den nakledilen bir rivâyete göre: "Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir'dir" dediğini aktarır. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen bir haberde: "Eğer Ebû Bekir'i başa geçirirseniz onu dinen kavî bedenen zayıf, Ömer'i geçirirseniz onu dinen ve bedenen kavî ya da Ali'yi geçirirseniz onu hadî, mehdî ve mürşid olarak bulursunuz" buyrulduğunu belirtir.⁹⁰⁶ Bu durumda Hz. Ali ve diğer sahabenin Hz. Ebû Bekir'e mal ya da benzeri şeyleri herhangi bir tartışma olmaksızın teslim ettiğini, Ali'nin halife olacağı zaman, yardımcısı olmadığından dolayı bu talebinden vazgeçtiği şeklindeki iddiaların gereksiz ve temelsiz olduğunu belirtir.

Hadiste belirtildiği üzere Ebû Bekir'in bedenen zayıf ve güçsüz olmasına rağmen Ehl-i Ridde ile savaşa çıktığını ve onun tek başına çıktığını görünce diğerlerinin de ona katıldıklarını, Ebû Bekir'in ise yalnız ve güçsüzlüğüne rağmen bu savaştan vazgeçmediğini bildirir. Ali'nin ise kuvvetli ve savaş konularında bilgili olması veya kendine karşı çıkan düşmanlarını yenerek onları helak edebilmesine, bu konudaki maharetine rağmen nasıl olurda yardımcısı olmadığı için hakkın talebinden vazgeçtiğinin ileri sürülebileceğini vurgular. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in en güçlü ashabından olmasına rağmen en zayıf sahabesi olarak telakki edilmesinin doğru olmayacağını belirterek, şayet Ali bu işi terk etmişse onun zayıflığından değil, o konuda kendisinde bir hak görmediğinden dolayı olacağını belirtir.⁹⁰⁷

Şîa'nın ileri sürdüğü delillerden olan ve Hz. Peygamber'in Ali hakkında söylediği, "Senin benim yanımdaki yerin Hârun'un, Mûsâ yanındaki yeri gibidir. Lakin benden sonra nübüvvet yoktur."⁹⁰⁸ hadisine değinen Mâtürîdî, Hârun'un, Mûsâ'nın halifesi olduğu gibi Ali'nin de Hz. Peygamber'in halifesi olacağı görüşlerini ele alır. Bu iddiaları eleştirirken hadiste kast edilen şeyin "kardeşlik" olduğunu, kardeşliğin ise bütün peygamberlerin kendi kavimlerine kardeş gözüyle baktığı gibi⁹⁰⁹ halifeliğin ispatı için kullanılamayacağını belirtir. Öte yandan bu söz ve "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır."

906 Krş. Ahmed b. Hanbel, (241/855), *Müsned*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'rabî, Beyrut 1993, 1/175.

907 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 49.

908 el-Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1365/1945, 1/438, 1/286, 293, 295; Şeyh Sadûk, İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Men lâ Yahduruhu'l-Fakih*, nşr. Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1413/1992, I, 229, el-Meclisî, Muhammad Bâkır (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1404/1698, II, 225, IV, 203.

909 Krş. Hüd, 11/84; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/544.

sözünde hilafetin Ali'ye ait olduğu kast edilse bile, bu emrin sadece Ali'nin halife olduğu dönem için geçerli olacağını ve ilelebet geçerli olmasının mümkün olmayacağını belirtir.⁹¹⁰

5. İmâmet

İmâmiyye'nin imâmet konusundaki görüşlerini eleştirirken Râfıza tanımlamasına yer veren Mâtürîdî, "Allah'a itaat edin, Peygamberine ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"⁹¹¹ âyetinin, bu görüşü birkaç açıdan çürüttüğünü belirtir. Âyette geçen "ulu'l-emr" ifadesinin emirler, fakihler ya da Râfıza'nın iddia ettiği gibi imam olarak, üç değişik şekilde anlaşılabilceğini vurgular. Söz konusu ifadeye "emirler" ya da "fakihler" şeklinde anlam verildiğinde, Râfıza'nın görüşünün kendiliğinden iptal olacağını belirtir. Ayrıca onların ileri sürdükleri anlamda bir imâmet anlayışının bu âyetten çıkarılamayacağını, çünkü âyette "eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, bunu Allah'a ve Rasûlüne götürün" buyrulduğunu, oysa onların imâmet anlayışına göre, imâma itaatın farz olduğunu tespit eder. Râfıza ya da İmâmiyye'ye göre imâma isyan küfür olduğu için, onların kendi anlayışları çerçevesinde bu âyetin gereğini yerine getirmeleri mümkün değildir.⁹¹²

İmamların bilgisi konusunda, Râfıza'nın, Allah'tan gelen bir vahyin imamlara da geldiği ve onda bedâ yapıp yapmayacağını imamların da bildiği şeklindeki görüşlerinin, "Biz onu (Ku'rân) mübarek bir gecede indirdik"⁹¹³ âyeti ile "şüphesiz biz onu Kadir Gecesi'nde indirdik"⁹¹⁴ âyetlerine aykırı olduğunu bildirir. Âyetlerde belirtilen vahyin Hz. Peygamber'e nâzil olan Kur'ân olduğunu, bunun dışında başka bir vahyin söz konusu olmadığını vurgular.⁹¹⁵

6. Rec'at

Mâtürîdî, İmâmiyye'nin rec'at anlayışını eleştirirken, "Helâk ettiğimiz bir memleket halkının bize dönmemesi imkânsızdır."⁹¹⁶ âyetinin tefsirinde Râfızîlerden bir kısmının Ali ve bazılarının öldükten sonra dünyaya geri geleceği

910 Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 49.

911 Nisâ, 4/59.

912 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 442-444.

913 Duhân, 44/1-3.

914 Kadr, 97/1.

915 Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 445.

916 Enbiyâ, 21/95.

fikrine sahip olduklarını belirtir. Buradaki âyetin onların bu görüşünü reddettiğine ve bunun hilafına bir delil getiremedikleri takdirde Kur'ân'ın onların aleyhine açıkça bir delil olduğuna işaret eder.⁹¹⁷

Mâtürîdî, İmâmiyye'nin adını zikretmeksizin rec'at düşüncesini, "Sonunda onların her birine ölüm geldiğinde, şöyle diyecektir: "Ey Rabbim beni dünyaya döndür! Belki bıraktığım o (dünyada) sâlih bir amel işlerim." Hayır hayır! Bu onun söylediği boş bir sözdür. Ötelerinde diriltilecekleri güne kadar sürecek olan bir berzah vardır."⁹¹⁸ âyetinin tefsirinde yeniden ele alır. Âyette yer alan "kellâ" yani "hayır hayır!" ifadesinin böyle bir şeyin asla mümkün olmayacağına işaret ettiğini belirtir.⁹¹⁹ Bu gerekçesini temellendirmeye devam ederken, bazı sebepleri sıralar. Bunlardan birisi "Şayet geri döndürülseler, nehy olundukları şeyleri yeniden yaparlar"⁹²⁰ âyetinde ifade edildiği gibi, bu isteklerinin hakikati ifade etmemesi yani dünyaya yeniden gelseler bile söz verdikleri hayırlı amelleri işlemeyecekleridir. Diğerleri ise rec'at düşüncesine sahip olmalarının kendilerine bir faydasının olmayacağıdır. Çünkü onlar geri döndürülseler bile arzu ettiklerine ulaşamayacaklardır. Arzu ettikleri şey, istidlal ile elde edilebilecek iman ve güvenliktir. Genişlik ve güven zamanında elde edemedikleri şeyi korku içinde iken nasıl elde edebileceklerdir?⁹²¹ Mâtürîdî, bu yorumlarını sadece İmâmiyye ile değil İsmâiliyye ile de ilişkilendirmektedir.

IV. Sonuç

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Şîî mezheplerden olan İsmâîlîliğin hem siyasî hem de fikrî açıdan yoğun bir etkisinin var olduğu gözlenmektedir. Bu mezhebin sahip olduğu Kur'ân hakkındaki te'vile dayalı anlayışları göze batmaktadır. İmâmiyye'nin ise imâmet başlığı altında siyaseti dine taşımaları, Hz. Peygamber'in güzide ashâbı hakkındaki yanlış düşünceleri ve çoğunluğun temsil ettiği ana bünyeden uzak durmaları dikkat çekmektedir. O günün şartlarındaki İslâm coğrafyasının en önemli ilmî merkezinden birisinde yaşanan bu durum, Müslümanların ilim ve fikir sahibi öncüleri ile birlikte siyasetçilerini de harekete geçirmiştir. Bu hareket içinde Mâtürîdî, ilmî kanadın en önde geleni ve etkisi en kalıcı olanı durumundadır.

917 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 346.

918 Mü'minûn, 23/99-100.

919 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 417.

920 En'âm, 6/28.

921 Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 417-418.

Mâtürîdî'nin Şîî mezhepleri eleştirirken bu kadar çok Kur'ân'a dayanması ve ondan deliller getirmesi, kendisini Müslüman olarak tanımlayan oluşumların, ortak paydalarının vahiy olması gerektiği anlayışından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte O, mezheplerin kullanmış olduğu akli delilleri yeterince kullanmış ve bu Metodla da muhaliflerine cevap vermiştir. Onun yapmış olduğu tartışmalar süresince, kendisini Müslüman olarak tanımlayan mezhep mensuplarından hiç birisini küfürle itham etmemektedir. Muhaliflerinin zaman zaman kendi metodları yüzünden küfre düşebileceklerine işaretleri elbette söz konusudur ancak onlar hakkında doğrudan yöneltilmiş bir tekfir suçlamasına rastlamak oldukça zordur.

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin Şîa, Râfıza, Bâtıniyye ve Karâmîta başlıkları altında yöneltilmiş olduğu eleştirilerinin hedefinde, İslâm'ı, doğru anlamayan kesimlerin yer aldığını belirtmek gerekmektedir. Bu türden oluşumları Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sahih sünneti doğrultusunda hareket eden bir akl-ı selîme çağırıldığını iddia etmek yerinde ve mümkündür.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, (241/855), *Müsned*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'rabî, Beyrut 1993, 1/175.

Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, İstanbul 2008.

el-Bağdâdî, Abdu'l-Kâahir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. M. Muhiddin Abdülhamîd, Beyrut 1990/1411.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, Ali b. İsmail (330/941), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve-İhtilâfî'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Beyrut 1995/1416.

Daftary, Ferhad, *İsmaililer Tarih ve Kuram*, trc. Ercüment Özkaya, Raslantı Yayınları, Ankara 2001.

el-Hatîb, Muhammed Ahmed, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Aksâ, Ürdün 1984.

el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1365/1945.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1425/2004.

_____, *Kitâbü'l-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979; a.e., trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 2002.

el-Meclisî, Muhammad Bâkır (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1404/1698.

en-Nesefî, Ebû'l-Mu'în Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1993.

es-Sicistânî, Ebû Yakûb İshâk b. Ahmed (361/971), *Kitâbu'l-İftihâr*, thk. İsmail K. Pûnavala, nşr. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.

eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Milûk*, thk. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, Lübnan trz.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk (385/995), *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1997.

Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2005.

Korkmaz, Sıddık, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", *Dinî Araştırmalar*, 4/10, Ankara 2001.

Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Ankara 1998.

Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2003.

_____, "Zeydîlik, İsmailîlik, İmâmiyye", *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankara 2006.

Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992.

Müslim, İbn Haccâc Ebû'l-Hüseyin (261/875), *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1955.

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Hazırlayan, M. Altay Köymen, TTK Yay. Ankara 1999.

Onat, Hasan, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, Ankara 1997.

Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebî Ca'fer İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, nşr. Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1413/1992.

Tan, Muzaffer, *İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2005.

Topaloğlu, Bekir, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, "Giriş", Ankara 2002.